

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1988
FORFATTER:	Aksel Nellemose, Knud Moseholm
TITEL:	Mennesker vi mødte.
KORT RESUME:	Koldingpræster fra 1600-tallet: hospitalspræst Hans Jacobsen Arp og seks præster der blev hofprædikanter.

Mennesker vi mødte

Af Nellemose

Under vort arbejde med bogen *Kolding Studenter* indtil 1856 har vi mødt mange gamle koldingensere, som falder uden for bogens emne. Nogle af dem kendte vi i forvejen, fordi der er litteratur om og af dem, men langt de fleste var enten glemte eller oversete. På grundlag af de ganske vist sparsomme oplysninger, som det har været muligt for os at samle, skal der i det følgende fortælles om to af dem, den ene en glemt hospitalspræst, den anden en overset koldingpræst, der endte som hofpræst på Frederiksborg – og så vil nogle af de koldingpræster, der hverken blev glemt eller overset, kort blive omtalt i en særlig sammenhæng – kort, fordi fyldigere fremstillinger er let tilgængelige.

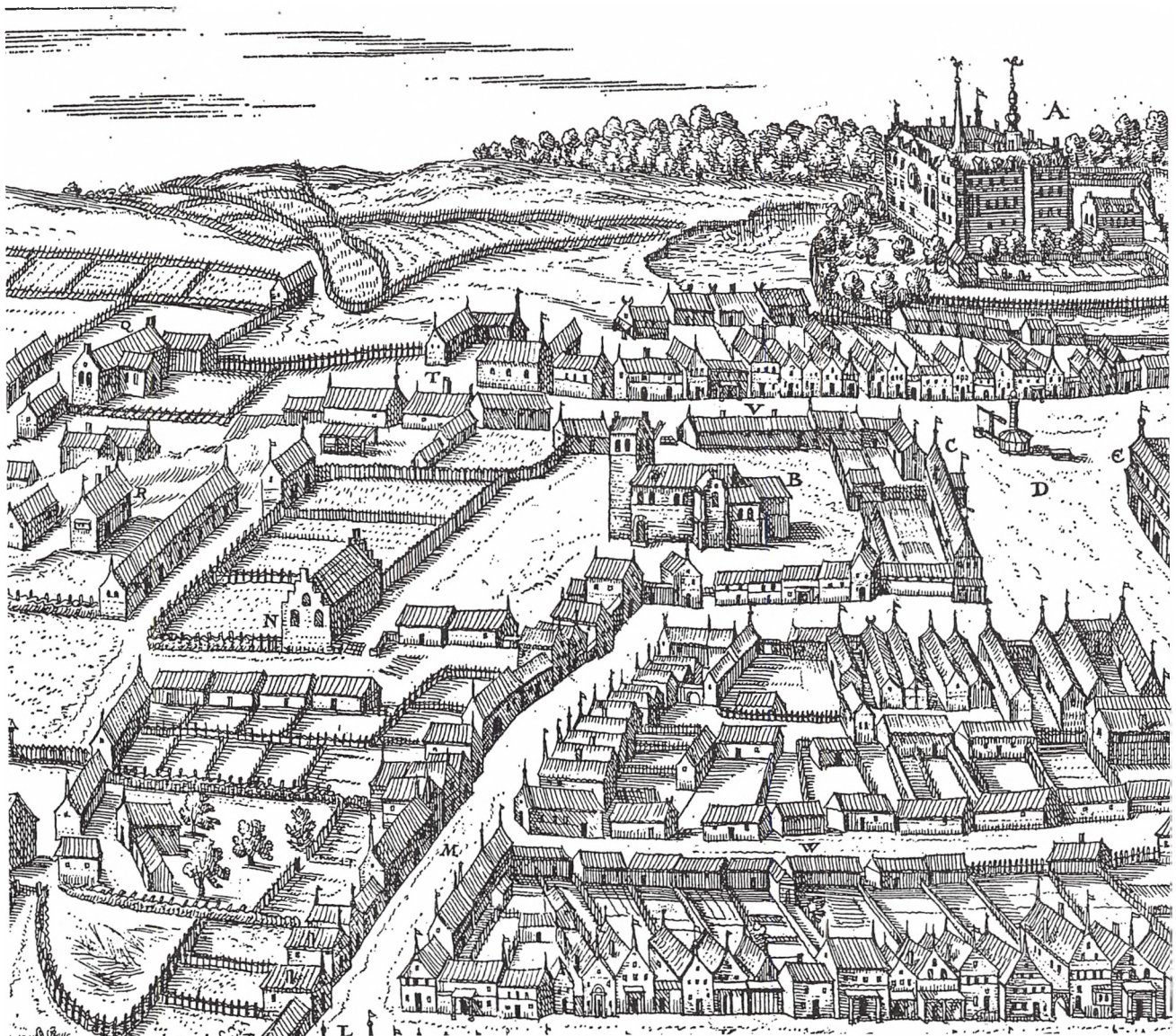
En glemt hospitalspræst – Hans Jacobsen Arp

Hans Jacobsen Arp, født cirka 1575, sandsynligvis i Kolding, var søn af slotsskriver Jacob Arp og svoger til Jens Sørensen Harte, der først var rektor for Kolding Skole og siden præst i Kolding i mange år. Hans Jacobsen Arp studerede fra 1592 flere år ved tyske universiteter og fik offentlig understøttelse. I et missive (et såkaldt »lukket brev«, et embedsbrev) af 5. marts 1595 til bispem i Ribe kaldtes han til hører i Kolding Skole, og der står i missivet, at han skal befordres til det første kald, der bliver ledigt i stiftet, hvis han er duelig og lov-

lig kaldet. Den 19. juni 1597 bliver han, der nu er magister, kaldet til hospitalspræst i Kolding. Under den 22. oktober 1604 noterer Ribe-bispen Peder Hegelund i sædvanlig telegramstil i sin dagbog: »Fra Veien til Kolding faar M. [M = magister] Hans Jacobssøns sag paa Koldinghuss – forhøring – dom – besegling«, dvs., at Hans Jacobsen Arp har været i forhør og har fået en dom, som er blevet beseglet. Vi ved ikke, hvad sagen drejer sig om, men vi har lov at gætte. I 1623 hed sognepræsten i Kolind Jacob Hansen Arp, og han var sandsynligvis søn af Hans Jacobsen Arp. Han blev afsat i 1635 »for sit uskikkelige levnet«. Har måske faderens sag været af samme art? Vi ved det som sagt ikke, men Hans Jacobsen Arp mistede efter alt at dømme i hvert fald ikke sit embede. Han døde den 30. marts 1608, og allerede den 9. april 1608 blev efterfølgeren Niels Jørgensen præsteviet, ikke først i 1613 som man hidtil har ment.

En overset hofpræst – Jørgen Mortensen

I 1566 hed den residerende kapellan i Kolding Jørgen Mortensen. Han blev også sognepræst i Alminde, men det er lidt uklart, hvornår præcis det er sket. Fra gammel tid var Alminde anneks til Kolding, således at den residerende kapellan ved Sct. Nicolai kirke tillige var sognepræst i Alminde. Denne ordning synes kong

Udsnit af Braunius og Hogenbergs prospekt af Kolding fra 1587. Udsnittet viser blandt andet de lokaliteter, hvor Jørgen Mortensen og Hans Jacobsen Arp havde deres gang: Sct. Nicolai kirke ses ved B, Kolding Skole ved N og Kolding Hospital ved Q.

Christian den Tredjes dronning Dorothea at have ændret, da hun var blevet enke og havde fået Koldinghus len til sit underhold. Hun døde i 1571, og fra 1573 foreligger der et kongebrev, hvori Frederik den Anden erklærer den ordning, som hans mor havde indført, for ophævet. Den var kun bestemt til at vare hendes levetid, nu skal den gamle ordning igen træde i kraft, »saaledes at Almind sogn til evig tid skal blive et annekts til Kolding bykirke«. Vi ved ikke, om Jørgen Mortensen var sognepræst i Alminde i 1573, men han var det i hvert fald i 1575. Det vender vi tilbage til, men først vil vi se på et par oplysninger, vi har fundet om ham fra tiden før 1575.

I 1569 blev Kristen Pederssøn student fra Kolding Skole. Af papirer, som findes i Oslo bispearkiv, fremgår det, at han forlod skolen med gode vidnesbyrd fra dens rektor Georgius Martini Coldingensis (navnene Jørgen Mortensen Colding latiniseret), og derudfra kan vi slutte, at Jørgen Mortensen en tid må have virket som både rektor og residerende kapellan. Det var ikke ualmindeligt, især ved de mindre latinskoler, at en præst — som her — tillige var rektor. Jørgen Mortensen kan imidlertid ikke have beholdt rektorstillingen ret længe, for i 1571 døde Søren Kneus som rektor for Kolding Skole.

I april 1574 får vi et glimt af Jørgen Mortensen i funktion i en lidt speciel anledning. Under ledelse af daværende skolemester (dvs. rektor), senere biskop Peder Hegelund ankom til Kolding fra Ribe et selskab af *fruer* i denne bys bedste familier. Med sig havde de en ung pige, som skulle troloves med en sjællandsk præst. I Kolding mødte flere *mænd* op, blandt andre borgmester Søren Kjær og sognepræsten fra Hartebramdrup Hans Kneus (se senere). I dette udsøgte selskab var også Jørgen Mortensen med. Trolovelsen blev drøftet og gennemført.

Nu til året 1575. Hvorfra ved vi, at Jørgen Mortensen var sognepræst i Alminde det år? Det ved vi, fordi han — sandsynligvis i 1574 — havde klaget over, at han

ingen havde til at befordre sig fra Kolding til Alminde, når han skulle gøre tjeneste i kirken eller besøge syge i sognet. Han ønskede at få en af kronens bønder i Alminde til at befordre sig fra Kolding til Alminde og retur. Hans ansøgning bevilgedes den 2. februar 1575, og den pågældende bonde blev fritaget for at gøre ægt og arbejde til Koldinghus.

I de følgende år blev Jørgen Mortensens økonomiske forhold forbedret, han fik tillagt forskellige tjendeydelser og andre gejstlige indtægter, men af størst betydning var det åbne brev af 23.1.1583, hvori det officielt meddeles, at hr. Jørgen Mortensen har overtaget stillingen som kongens danske hofprædikant (Frederik den Anden havde også en tysk hofprædikant), at han er forpligtet til at følge kongen personlig, når det behøves, eller opholde sig ved Frederiksborg, han skal have 200 daler i årlig løn, 16 daler om måneden i kostpenge til sig selv og en dreng, sædvanlig hofklædning til sig selv selvanden, foder og mål (dvs. forplejning med hør, halm og havre m.m.) til to heste og fri bolig ved Frederiksborg slot fra førstkommande påske af. Kongen vil senere betænke ham med et kannikedømme eller på anden måde, eftersom han tjener kongen til.

I marts 1583 kom der yderligere et ekspectancebrev for hr. Jørgen Mortensen »prædikant på Frederiksborg« på det første ledige kannikedømme i Roskilde, »tidligere udgivne ekspectancebreve hermed dog uforkrænket«.

Jo vist, der blev sørget godt for den ny hofpræst, men han må være død inden årets udgang, for fra den 2. december 1583 foreligger der en skrivelse om, at der til hr. Jørgen Mortensens enke skal betales, hvad hendes husbond ved sin død kunne have til gode af løn og månedspenget og, da hun ikke så snart kan ordne sine forhold, så hun kan flytte derfra, gives hende fetalje til hendes underhold en månedstid eller to. Hun må så være flyttet tilbage til Kolding (og familien?). Et forlejningsbrev af 19. november 1586 tillagde hende halvde-

Portræt af Ancher Anchersen. Den latinske indskrift i den ovale portrætramme lyder i oversættelse: »Ancher Anchersen, doktor i den højhellige teologi, kong Frederik den Fjerdes konfessionarius i udlandet, biskop i Ribe, født 1644, død 1701«. Forneden i portrætrammen Ancher-våbnet med dobbelt anker og hjelm med oprakte arme. På soklen under portrættet læses:

Lyksaligt er det Blad, og dette Kaaber-Stykke,
Som BISCOP ANCHERS Navn og Ansigt her vil smykke,
Der var den Store Guds og Skriftens lærde Tolk
For vor KONG FRIDERICH hos fremmet Stavn og Folk.
Spørg COLDING ad, hvad godt i Skole og i Kirke
hans Flid og Nidkierhed for Gud har haft at virke,
Spørg Riber-Stift, om i en sand Oprigtighed,
Og sød Belevenhed, mand vel hans Lüge veed.
Den dyrebare Mand er nu vel lagt i Dvale,
Dog skal og dette Blad for Efter-Slegten tale,
Og byde dem med Tak at komme Ham ihu,
Som hand var Stiftets Liv, og Priis og Fryd endnu.

Laurentius Thura,
Episcopus Ripensis.

Det kongelige Biblioteks billedsamling.

len af kronens korntiende af Smidstrup sogn, og den 1. juli 1589 udstedtes et forleningsbrev for Lene Hansdatter, hr. Jørgen Mortensens enke i Kolding, på kronens korntiende af Østed (Ødsted) sogn kvit og frit. Også for hende blev der sørget. — Lene Hansdatter hed hun; måske var hun datter af præsten Hans Kneus i Harte-Bramdrup (død 1596), ham, der var med i det trolovelsesmøde, vi har fortalt om ovenfor.

Seks koldingpræster, der blev hofprædikanter

I de 134 år mellem 1559 og 1693 blev seks koldingpræster udnævnt til hofprædikanter, fire af dem fortsatte i karrieren og blev biskopper, to omkring 1600 og to omkring 1700. Forklaringen er, at de alle havde forbindelsen til kongehuset i orden, eller rettere, at kongehuset under de hyppige ophold på Koldinghus i 15-1600 årene lærte i hvert fald fem af de seks personligt at kende og fandt dem egnede. Den sjette havde egentlig ikke meget med Kolding at gøre, men koldingpræst blev han da, og nær forbindelse til kongehuset havde han også.

Den første af de seks koldingpræster, der blev hofprædikanter, var den indflydelsesrige *Niels Nielsen Kolding*, født i Kolding cirka 1525. Han havde fra 1551 været residerende kapellan i Kolding og sognepræst i Alminde, da kong Frederik den Anden straks efter sin tronbestigelse udnævnte ham til hofpræst. (Hofpræsten var også konfessionarius, dvs. skriftefader). Inden længe flyttede han til Sjælland. Når han ikke var optaget af hof tjenesten, opholdt han sig i Roskilde, og dér døde han i 1578. Frederik den Anden satte ham meget højt og sørgede gavmildt for hans underhold.

Om hofprædikanten *Jørgen Mortensen* er der fortalt ovenfor. Hans embedstid (1582-1583) blev så kort, at han ikke fik sat sig varige spor.

Den tredje i rækken af koldingensiske hofpræster hed *Anders Bendtsen Dalin*. Vi ved ikke, hvornår eller

hvor han er født. Han var »en velstuderet mand«, da Frederik den Anden i 1583 gjorde ham til sognepræst i Eltang-Vilstrup. I 1586 blev han sognepræst i Kolding, derfra blev han i 1591 forflyttet til København, og han blev hofpræst. I 1601 blev han udnævnt til biskop i Oslo, hvor han døde i 1607. Han var en mand med streng kirkelig ordenssans og praktisk administrativ dygtighed.

Anders Mikkelsen Kolding (eller Buch) skal være født i Kolding i 1560. Fra 1591 til 1608 var han residerende kapellan i Kolding og sognepræst i Alminde. Når han i denne periode kaldes hofpræst, skal det muligvis forstås sådan, at han kun prædikede for kongen, når denne opholdt sig på Koldinghus. Christian den Fjerde satte pris på ham og udnævnte ham i 1608 til biskop i Bergen. Der døde han i 1615.

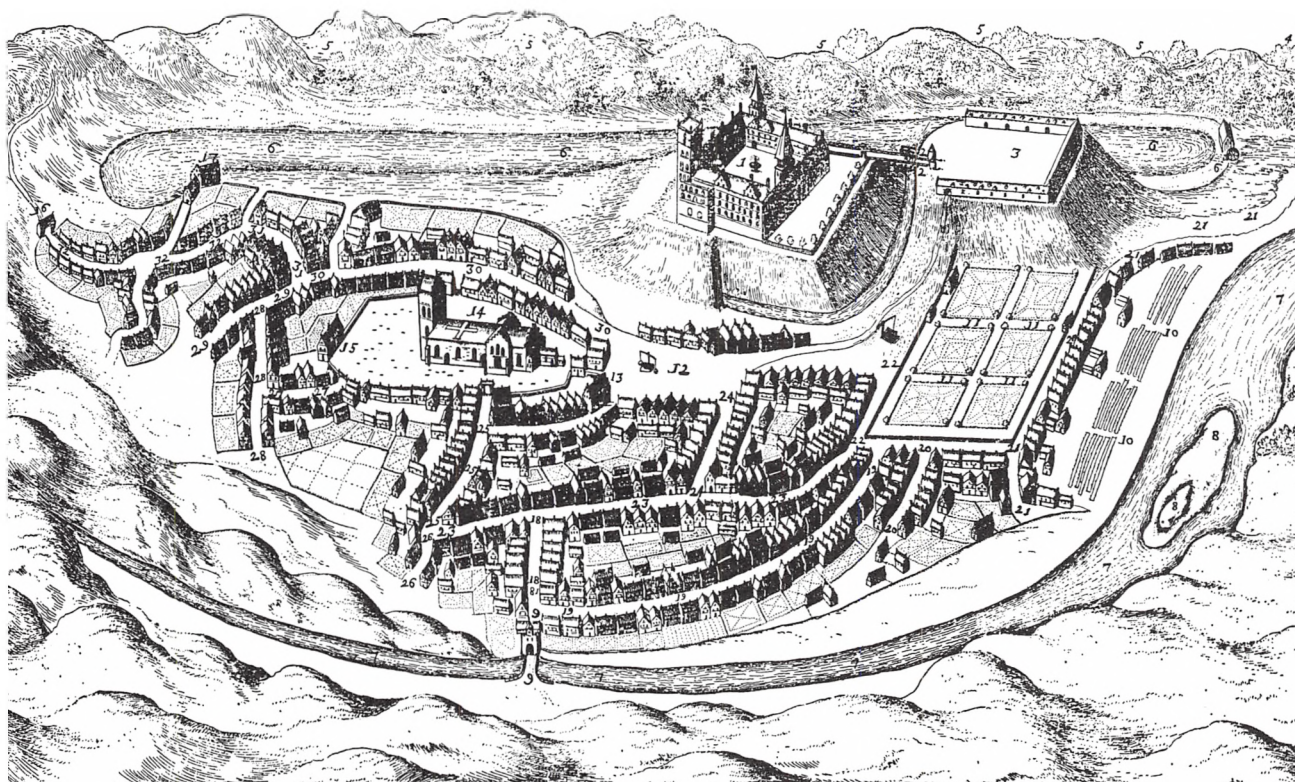
I ægteskabet med Bodil Andersdatter Buch fik Anders Mikkelsen Kolding tre børn, som alle blev i Norge. Han nævnes ikke sjældent med hustruens slægtsnavn, som børnene overtog.

Cirka 100 år senere var der igen to koldingpræster, der blev hofprædikanter, nu ganske vist ikke hos majestæten selv (Christian den Femte), men hos hver af hans sønner kronprins Frederik (den senere Frederik den Fjerde) og prins Carl. Biskopper blev de også i kraft af deres forbindelse til kongehuset.

Om kronprins Frederiks hofprædikant under udenlandsrejsen 1692-1693 *Ancher Anchersen* har vi skrevet i Koldingbogen 1985, hvortil henvises. Han blev kort efter hjemkomsten udnævnt til biskop i Ribe, hvor han døde i 1701. Han blev begravet i Kolding.

Den sidste — og efter alt at dømme mest farverige — af de seks hofprædikanter, verdensmanden med den usædvanlige gejstlige karriere, hed *Bartholomæus Deichmann*, født i København i 1671. Han havde været feltpræst ved et dansk korps i fremmed krigstjeneste, da han i 1696 blev udnævnt til hofprædikant hos prins Carl på dennes udenlandsrejse, der kom til at vare i tre

Prospekt af Kolding cirka 1675 efter Peder Hansen Resens Atlas Danicus.

år. Det var under denne, han i 1697 blev udnævnt til sognepræst i Kolding. Først efter hjemkomsten i 1699 holdt han tiltrædelsesprædiken i Sct. Nicolai kirke i Kolding første pinsedag og afskedsprædiken allerede anden pinsedag. Inden for et årstid fulgte udnævnelserne slag i slag, så han knap nåede at tiltræde et embede, før han fik et nyt: han blev i hurtig rækkefølge udnævnt til stiftsprovst i Odense, superintendent i Oldenburg-Delmenhorst og den 12. juni 1700 til biskop i Viborg. Der blev han, indtil han i 1713 kom til Kristiania (Oslo) som biskop. Han havde nær forbindelse til

kong Frederik den Fjerde og dronning Anna Sophie Reventlow og var en af dem, der straks efter Frederik den Fjerdes død i 1730 blev ramt af Christian den Sjettes had: han blev afsat fra sit embede og døde »i sorg og græmmelse« i 1731.

Niels Nielsen Kolding, Anders Mikkelsen Kolding (Buch) og Ancher Anchersen har udgivet forskellige skrifter, mest af religiøs, opbyggeligt indhold. Ancher Anchersen udgav tillige nogle lejlighedsdigte. Bartholomæus Deichman var kendt for sine ligprædikener,

Portræt af Bartholomæus Deichman. Den latinske indskrift i den ovale portrætramme lyder i oversættelse: »Bartholomæus Deichman, Danmarks og Norges hellige kongelige majestæts konferensråd og biskop i Oslo i Norge«. Formeden i rammen Deichman-våbnet med liljer på skjoldet og vinger på hjelmen. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

specielt den, han holdt over Thomas Kingo (1703). En særstilling i hans produktion indtager Forsvarsskrift for De Norske (1724).

Efter Christian den Femtes tid (1670-1699) er ingen koldingpræst blevet udnævnt til hofprædikant. Hofkets (kongehusets) besøg på Koldinghus blev sjældne, og fra 1808 lå slottet i ruiner.

Kilder

I de nedenfor meddelte kildehenvisninger forekommer en del forkortelser, som her anføres vedføjet den titel, hver enkelt forkortelse repræsenterer.

Hegelund: Bue Kaae: Peder Hegelunds Almanakoptegnelser 1565-1613 I-II (1976). — *KB*: Kancelliets Brevbøger. — *DbL*: Dansk biografisk Leksikon. — *Lindholm*: Poul Lindholm: Almind Sogn i Brusk Herred (1927). — *Wiberg*: S. W. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie I-IV (1870-1873, genoptrykt 1959-1960). — *Eliassen*: P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1910, genoptrykt 1974-1975). — *E-M*: H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 I-XII (1924-1935). — *Helk*: Vello Helk: Dansk-norske Studierejser fra Reformationen til Enevælden 1536-1660 (1987). — *Zwergius*: Detlev Gotthard Zwergius: Det siellandske Clerisie (1754). *Fyhn*: Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding (1848).

Om Hans Jacobsen Arp henvises til:

Hegelund I, side 298, 430 og 495 og II, side 183 og 245. KB 1593-96, side 416-417 og 579-580. Helk, side 154.

Om Jørgen Mortensen henvises til:

Hegelund I, side 96, og II, side 62. KB 1571-75, side 570, 1576-79, side 413, 607 og 743, 1580-83, side 84, 110 og 274, 1584-88, side 611, og 1588-92, side 206. Lindholm, side 70-71. Wiberg I, side 235, og II, side 391. Aksel Nellemann og Knud Moseholm: Kolding Stuedenter indtil 1856 (1988), side 250. A. Chr. Bang: Den norske Kirkes Geistlighed i Reformations-Aarhundredet (Kristiania 1894), side 213.

Om Niels Nielsen Kolding henvises til:

Hegelund I, side 17, 63, 66, 79, 80, 96, 98, 99, 102 og 115, og II, side 13, 64 og 65. KB 1551-55, side 165, 1556-60, side 168, 347, 384 og 460, 1561-65, side 20, 40, 43, 44, 151, 155, 173, 228, 241, 258 og 550, 1566-70, side 41, 66, 67, 211, 244, 443-444 og 625, 1571-75, side 147, 182, 241-242, 243 og 408, 1576-79, side 8, 59, 454, 455, 467, 469 og 624. DbL 1. udg., 2. udg. og 3. udg. Lindholm, side 68-69. Wiberg II, side 99. E-M II, side 277-278. Zwergius, side 472-476. Den danske Kirkes Historie IV (1959), side 32.

Om Anders Bendtsen Dalin henvises til:

Hegelund I, side 174, 220, 362, 475 og 480, og II, side 108, 140 og 266. KB 1584-88, side 464, 1588-92, side 569 og 608, 1593-96, side 15 og 44, 1596-1602, side 37, 183, 279 og 338, 1603-08, side 578 og 671. DbL 1. udg. Wiberg I, side 313, og II, side 100 og 142. Eliassen, side 249 og 535. E-M II, side 313. Helk, side 198. Zwergius, side 522-528. Fyhn, side 80-81. Norsk biografisk Leksikon III (1926), side 257-258. H. P. Bertelsen: Eltang, N. Bjært og S. Vilstrup Sogne (1955), side 20-21.

Om Anders Mikkelsen Kolding (Buch) henvises til:

Hegelund I, side 457 og 492, og II, side 256 og 270. KB 1584-88, side 103-104, 1593-96, side 584-585, 1603-08, side 360-361 og 418-419. DbL 1. udg. Lindholm, side 71. Wiberg II, side 100 og 235. Eliassen, side 535. E-M II, side 273. Helk, side 280. Zwergius, side 530-532. Fyhn, side 88. Johan Frederik Lampe: Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen (Kristiania 1895), side 7. Birgitte Dedenroth-Schou: Koldinghus Lens Regnskab 1610-11 Tekst (1984), side 92.

Om Bartholomæus Deichman henvises til:

DbL 1. udg., 2. udg. og 3. udg. Wiberg II, side 233 og 513. Eliassen, side 535. E-M II, side 341-344. Zwergius, side 743-751. Fyhn, side 82-83. Norsk biografisk Leksikon III (1926), side 295-299. Den danske Kirkes Historie V (1951), side 74f og 114. P. B. C. Westergaard: Danske Portrætter i Kobberstik, Litografi og Træsnit I (1930), side 364.

Om rektor Søren Kneus henvises til:

Hegelund I, side 76. Parmo C. Tang Petersen: Kolding lærde Skoles Historie (1914), side 31. Georg Bruun: Dronning Dorotheas Skolehus (1928), side 115-116 og 125.